

Puutteen sukupolvet. Minun koulumuistoni -keruun köyhyyskertomukset

Artikkelin tarkoitus

Köyhyys on kuulunut talous- ja yhteiskuntahistorian, taloustieteiden, sosiaalipolitiikan ja sosiologian tutkimuskohteisiin. Myös folkloristikan ja kasvatustieteen tutkijat ovat olleet siitä kiinnostuneita. Tutkimus on kohdistunut kansalaisten heikkoon asemaan yhteiskunnassa, koulutuksessa ja tulonjaossa. Myös tapa, jolla köyhyydestä on puhuttu ja kirjoitettu, on ollut huomion kohteena, mutta tutkijat ovat myös pohtineet köyhyyttä ihmisten kokemuksena.¹

Suomen kasvatuksen ja koulutuksen historian seuran ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran yhteistyönä vuonna 2013 toteuttama Minun koulumuistoni -keruu osoittaa, että useat muistelijat kokivat kouluai-kansa ”köyhänä”. Köyhyyteen liitettiin maininta kodin köyhyydestä, suoranaisesta ruoan ja tavarain puutteesta, kunnan antamasta jalkineavusta tai sodan jälkeisestä Amerikan avusta. Köyhyyteen kuuluivat pitkät koulumatkat, usein asuminen asuntolassa tai koulukortteerissa. Siihen kuului myös opintien katkeaminen, kun oppikouluun ei voinut varojen puutteesta pyrkiä. Näistä kerrotaan köyhyyden kokemuksina, vaikka mikään niistä ei ole sellaisenaan köyhyyden kuvauksille leimallinen.²

Köyhyyden kokemus on ihmiselle ominainen. Se ilmenee tilanteissa, jossa tarpeet ovat suuremmat kuin mahdollisuudet tyydyttää niitä, tai kuten taloustieteilijä asian ilmaisee: se ilmenee niukkuudessa. Keruuaineistosta, johon luettiin 311 muistelijan omaa tekstiä, valittiin lähemmän köyhyyden kokemusten tarkastelun kohteeksi 91 sillä perusteella, että ne kertovat kouluajan köyhyydestä tai suhtautumisesta siihen. Vanhimmat muistelijat ovat syntyneet 1920- ja nuorimmat 1950 -luvulla. He jakautuvat ikäryhmiin seuraavasti:

Taulukko 1 Köyhyyskertomukset ikäryhmittäin

1. Köyhyyskertomukset ikäryhmittäin	
Syntymäaika	Muistelijoita
1920-1929	16
1930-1939	38
1940-1949	33
1950-1959	4
Yhteensä	91

Lähde: KRA KOULU

Naisia muistelijoista on 68 ja miehiä 23. Suurin osa heistä, 76 henkilöä, aloitti koulunsa maaseudulla. Kaupungissa tai kauppalassan aloitti 15 muistelijaa. Heidän tapansa kertoa köyhyydestä on subjektiivinen, mutta on tulkinnanvaraista, miten omakohtaisia köyhyyden kokemukset ovat. Arviolta 75–80:llä muistelijalla kokemukset tuntuvat muita omakohtaisemmilta. Muisteltu köyhyys tuskin perustuu kodin elintasoja koskeviin tarkkoihin tietoihin, mutta se kertoo muistelijoita yhdistäneestä aidosta köyhyyden kokemuksesta. Useimmissa tapauksissa köyhyys liittyy sosiaaliseen vertailuun. Se on myös peruste, jolla muistelijat selittävät omia elämänvaiheitaan.

Tässä artikkelissa pyritään etsimään selitystä köyhyyskertomusten kokoonpanolle sekä suhteuttamaan niitä sukupolviteorioihin ja yhteiskunnan muuttumiseen. Lähteenä ovat Minun koulumuistoni -keruun tulokset, joita täydennetään aikalaismuistelmilla. Artikkelin kannalta keskeisimmän tutkimuskirjallisuuden muodostavat kaksi väitöskirjaa, Saara Tuomaalan *Työtätekevästä käsistä puhtaiksi ja kirjoittaviksi* (2004) ja Eija Starkin *Köyhyyden perintö* (2011).

Muistaminen, kertominen ja sukupolvikokemus

Koulumuistoilla on suhde muistelijan elämänvaiheisiin. Luonteeltaan ne ovat usein kertomuksia, joita sävyttää myönteinen tai kielteinen tunnevaraus. Tutkijat ovat käyttäneet kokemuksia ja muistoja monessa merkityksessä. Suomessa hyvin paljon sovellettu teoria on Karl

Mannheimin tulkinta sukupolvesta. Mannheimilla sukupolvea yhdistää jokin keskeinen sukupolvikokemus.³

Ihmisillä on arjessa paljon yhteisiä kokemuksia, mutta niistä kaikista ei tule kuitenkaan Mannheimin tarkoittamia sukupolvea muodostavia tekijöitä. Sukupolvikokemuksen käsitteen avulla voi ryhmitellä suuria ihmisjoukkoja.⁴

Selventääkseni lähtökohtiani teen eräitä rajauksia:

Kokemus:

1. Henkilökohtaiset muistot viittaavat yksilön kokemukseen, sosiaaliseen tilanteeseen ja yhteisössä vallitsevaan kokemuskulttuuriin.
2. Vaikka osa kokemuksista jäisi tiedostamattomiksi, niiden olemassaolon voi päätellä ihmisen käyttäytymisestä.
3. Kokemuksesta tulee yhteinen, jos suuri joukko ihmisiä tunnistaa kokemuksen omakseen.

Muistot:

1. Muistot rakentuvat tunteiden sävyttämistä kokemuksista, joita ihmismieli muokkaa.
2. Muistot esitetään usein kertomuksina.
3. Sosiaalinen tilanne ja vallitseva kulttuuri vaikuttavat tapaan, jolla kertomukset rakennetaan ja esitetään.

J.P. Roos esitti 1987 teorian suomalaisista sukupolvista lähtökohtanaan Pierre Bourdieun käsite elämäntapa, johon muistelijoiden kertomukset köyhyydestä tuntuvat rinnastuvat.⁵ Mannheimin ja Roosin tarkasteluissa identifioituminen sukupolveen tapahtuu elämänkulun aikana. Avainasemassa ovat nuoruusvuodet. Vaikka muistamisen, kokemuksen ja sukupolveen identifioitumisen voi problematisoida monella tavalla, artikkelin lähtökohdaksi riittää kuitenkin, että koulu- ja elämäntapa muistojen köyhyykokemukset ovat olemassa.⁶

Roos ryhmittää tutkimansa suomalaiset omaelämäkerran kirjoittajat puutteen ja sodan sukupolveen (1900 -luvun alkupuolella syntyneet), jälleenrakennuksen sukupolveen (1920 -luvun puolivälin ja 1930 -luvun aikana syntyneet), suuren murroksen sukupolveen (1940

-luvulla syntyneet) ja lähiösukupolveen (1950 -luvulla syntyneet). Pinnallisesti tarkasteltuina koulumuistojen keruusta paljastuvat teemat tukevat Roosin tekemää sukupolvijakoa, josta on olemassa useampia versioita. Sukupolvien rajoja Roos pitää epäselvinä, mikä houkuttelee testaamaan jaon toimivuutta koulumuistokeräyksen aineiston jäsentäjänä. Tähän antaa perusteen myös se, että kertomuksia köyhyydestä ja puutteesta kerrotaan 1950- ja 1960 -luville saakka.⁷

Syrjäseudun pitkät koulumatkat

Köyhyyskertomuksissa pitkä koulumatka toistuu 18 muistelijan kertomuksessa.

Matkoja taitettiin jalan, talvella usein hiihtäen.⁸ Vuonna 1937 syntynyt mies muistelee kansakouluun Puumalan Partalansaareissa, johon ei ollut maantieyhteyttä. Sulan veden aikana kuljettiin kävelen, veneellä tai laivakyydillä, talvella hevosella tai hiihtäen. Hankala koulumatka vaati uhrinsa. Muistelija kertoo myös jäihin hukkuneesta koulutoveristaan.⁹ Lapselle pitkä koulumatka pimeällä oli pelottava, kun Kiihtelysbaarassa tai Pielisjärvellä susikin saattoi tulla vastaan.¹⁰ Pääkaupunkiseudulla kuten Espoossa koulumatka saattoi sujua myös hiihtäen. Kaupungissa koulua käyneet eivät yleensä kerro pitkistä koulumatkoista. Hiihtäminen liittyy esimerkiksi lahtelaisen muistelijan kertomuksissa enemmän hiihtokilpailuihin ja mäenlaskuun, joita toki maalaiskouluissakin harrastettiin.¹¹

Pitkän koulumatkan takia koulua ei aina voinut käydä kotoa. Oli turvaututtava koulukortteeriin. Muoniolainen muistelija kertoo, että sotavuosina koulussa oli majoituttava asuntolaan, kun kotiin oli pitkä matka ja keli oli hankala.¹² Oppikoululaisten oli yleensä pakko asua koulukortteerissa, koska koulut olivat pääasiassa kaupungeissa. Joskus koulukortteeri löytyi sukulaisten luota.¹³ Koti-ikävä vaivasi, mikä sai Lapinlahden yhteiskoulussa opiskelleen koululaisen lähtemään tätinsä luota jäitä myöten kotiin.¹⁴ Viihtymistä saattoi helpottaa isällinen vahvistimestari kuten Jyväskylän yhteislyseossa opiskellut muistelija kertoi.¹⁵

Pitkä koulumatka kosketti suurta osaa maaseudun koululaisia. Kansakouluverkko, joka piirijakoasetuksen jälkeen nopeasti tiheni,

ei tavoittanut kaikkia alueita. Koska kuntien oli mahdollisuus saada lykkäystä oppivelvollisuuden toimeenpanoon, kouluverkko jäi varsinkin syrjäseuduilla harvaksi. Koulunkäynnin jatkaminen kansakoulun jälkeen johti maalaisnuoret lähes aina kortteeriasumiseen.¹⁶

Maanteiden puutteellinen talviauraus teki hiihtämisen välttämättömäksi. Auraus alkoi Suomessa linja- ja postiautoliikenteen kasvun myötä. Sen vaikutus alkoi tuntua 1930 -luvulla, mutta saavutti huipunsa vasta sodan jälkeisenä aikana 1950 -luvulla. Koska auraus koski pääteitä, etelässäkin oli alueita, joilla julkinen liikenne oli vähäistä.¹⁷

Pitkää koulumatkaa pidettiin aikanaan elämään kuuluvana. Miksi muistelijat korostavat sitä ja liittävät sen usein köyhyyteen? Edellisiltä vuosisadoilta periytynyt matka- ja majoittumiskulttuuri jatkui 1900 -luvun alkupuolella entiseen tapaan. Maalla koulunsa aloittaneet muistelijat halusivat kertoa, miten elettiin, kun elämä oli köyhää ja pitkistä koulumatkoistakin selvittiin valittamatta.¹⁸

Ruokaa, huolenpitoa ja pieniä juhlahetkiä

Pitkien taipaleiden takaa tulevien, koulukortteerissa tai asuntolassa asuvien lasten huolenpidon ja turvallisuuden kaipuu oli ilmeinen, vaikka muistitiedosta välittyy kuva maalaiskylien ja niiden koulujen yhteisöllisyydestä. Turvallisuutta loivat ruoka ja sen tuomat myönteiset kokemukset.

37 muistelijaa 91:stä kertoi kouluruokailusta, ja 18:sta pitkää koulumatkaa muistelleesta kymmenen kertoi siitä. Köyhälle perheelle kunnan kouluateria oli tärkeä asia, vaikka sen tarjoaminen saattoi pulavuosina loppuakin, kuten Kalannissa tapahtui.¹⁹ Kansakoulun kouluruokailu vakiintui valtakunnalliseksi vuonna 1945. Keittolan merkitystä korosti se, että oppilaat osallistuivat sen työhön keräämällä puolukoita keittolaa varten ja tytöt auttoivat keittiöissä.²⁰

Hyrynsalmella vuosina 1953–54 kansakoulunopettajana toiminut opettaja kertoo, että rospuuttoaikana oppilaat majoitettiin koululle, jossa naisvahtimestari piti heistä huolta. Vahtimestari hoiti usein keittäjän, siivoajan ja talonmiehen tehtävät. Monet muistelijat kuvaavat keittäjän ja vahtimestarin ystävälliseksi.²¹ Karttulassa kouluaan käy-

nyt nainen jopa väittää, että keittäjä-siivooja hallitsi alakoulua. Kärämäellä 1953–1960 koulua käyneen naisen muistelmissa keittäjä, siivooja ja lämmittäjä ovat tärkeitä henkilöitä. Myös Espoossa 1956–58 Myllykylän kansakoulua käynyt nainen muistelee, että vahtimestari ja ruokalan väki olivat oppilaille avuksi. Koulun keittäjä-siivoojan luona saattoi olla myös oppilaan iltpäivähoitopaikka.²²

Huolenpidon tarpeelle saattoi olla henkilökohtaisempia syitä. 17 muistelijaa oli kokenut jonkinlaisen perheen katastrofin, kuten huoltajan kuoleman. Näistä kuitenkin vain neljä muistelee kouluruokaa ja vain kahdeksan köyhyyskertomusta sisältää muistelua koulun keittäjästä, siivoojasta tai vahtimestarista.²³ Koko keräyksessä muisteltiin henkilökuntaa kuitenkin yleensä myönteisesti, mutta kaupungeissa tällaista ei korostettu.

Turvallisuuden antajana oli siis nainen, joka päästi kylmettyneet oppilaat pakkasaamuina sisään koululle ja huolehti heistä muutenkin. Joissain tapauksessa turvallisuuden antaja oli asuntolanhoitaja.²⁴ Turvallisuuden tarve oli ilmeisesti yhteinen kaikille eikä vain niille, jotka kokivat itsensä köyhiksi. Koulumuistoihin päätyivät erityisesti henkilökohtaiset kokemukset, joissa lapsen saamalla huomiolla oli erityinen painoarvo. Kun elämän vastoinkäymiset olivat suuret, koulun tarjoamat myönteiset seikat saattoivat kutistua merkityksettömiksi, kun huomio kohdistui kotielämän haasteisiin.

Kansakoulun kuusijuhlia muistelivat monet, mutta köyhyyskertomuksissa joului sai 18 oppilaalta huomiota täysin riippumatta matkojen pituudesta tai perheen katastrofeista. Myös äitienpäiväjuhla ja keväťjuhla olivat tärkeitä, mutta joului joulukuvaelmineen ja joulupukkeineen vievät voiton.²⁵ Joulun saama painoarvo perustui arjesta poikkeamiseen, siihen liittyvään odotukseen joulupussista tai joulukortista ja koulujuhlien yhteisöllisyyteen, varsinkin kun koulun juhlat näyttävät maaseudulla olleen koko kyläyhteisön yhteisiä tapahtumia.²⁶

Köyhyys ja syrjäntä – osattomuuden kaksi puolta

Köyhyyskertomuksista erottuu 16 muistelijaa, jotka kuvaavat perhetään, köyhäksi muihin verrattuna, työläisiksi tai jopa ”ala-arvoiseksi

väeksi”. Oma identifioituminen köyhiin vaikuttaa hyvin tietoiselta, mutta kaikki köyhyyden tunnusmerkit kuten pitkät koulumatkat, kouluruokailu tai vaikeudet jatkaa opiskelua, ovat hyvin niukat, 1–3 maininnan varassa. Saattaa olla mahdollista, että oman aseman määrittäminen jättää varjoonsa muistelijan tuoreen kokemuksen köyhyydestä.

Osa köyhyyden kokemuksista oli maaseudulla aivan ilmeistä tavarapuetta, mutta osa oli myös peräisin sosiaalisesta vertailusta, joka kohdistui vaatteisiin, eväisiin ja opettajan suhtautumiseen Kokemus köyhyydestä leimaa esimerkiksi 1920 -luvulla syntyneen kihtelysvaarialaisen muistelijan koulukokemuksia. Muistelijan perhe joutui asumaan puoliksi maahan kaivetussa huoneessa.²⁷

Maalaislapsen ja kansakoulun kohtaaminen, jota Saara Tuomaala väitöskirjassaan käsitteli, johti usein lapsen osattomuuden tunteeseen. Alavudella etelästä tullut opettaja, joka ei tuntenut paikallisia oloja, vaati lapsia tuomaan kouluun saksat, joita maalaistalokodeissa ei ollut. Kotoa löytyivät vain keritsimet. Jos syrjäseudulla elettiin lähes luontoistaloudessa, jokapäiväiset tarpeet voitiin kohtuullisesti tyydyttää, mutta käteistä rahaa kauppatavaroihin oli ajoittain niukasti, mitä etelästä tullut ei osannut odottaa.²⁸

Rikkaiden ja köyhien raja näkyi selvästi. Vaatteita ja eväsvoileipiä vertailtiin yhtä lailla Espoon Träskändan eli nykyisen Järvenperän ruotsinkielisessä koulussa vuosina 1930–35 kuin muuallakin.²⁹ Kun kunta antoi köyhille lapsille vaateavustusta, avun saaminen oli alentavaa, vaikka välttämätöntä. Se saattoi aiheuttaa epäilyjä, että kunnan avun varassa oleminen vaikutti kielteisesti opettajien suhtautumiseen.³⁰ Miesmuistelija kertoo Simossa 1945–52 opettajan kohdelleen tasapuolisesti talollisten ja muiden kyläläisten lapsia.³¹

Suojärven Suvilahden kansakoulua vuosina 1933–39 käynyt naismuistelija kirjoittaa, että ”jos ei ollut kaunis, ylilahjakas tai hyvin puettu, naisopettaja kohteli kuin ilmaa.” 1937 syntyneen miesmuistelijan mukaan Merikarviallakin oli ”lellikkioppilaita”, jotka olivat rikkaamman talon lapsia. Työläisten, liikkuvan palvelusväen sekä lastenkotien lapsia kohdeltiin syrjivästi.³² Myös kieliraja loi sosiaalista vertailua. Vuonna 1937 Gröndalissa eli Vihherlaaksossa Espoossa koulunsa aloit-

tanut mies mainitsee, että suomenkielisten ja ruotsinkielisten välillä oli ”kielimuuri”.³³ Opettajaksi 1953 Espoon Viherlaaksoon vuonna 1953 tullut nainen ei puolestaan löytänyt kieliriitaa.³⁴ Usein osattomuuden kokemukseksi riitti, että lapsi joutui jostain syystä opettajan silmätikuksi.³⁵

Koulu oli väistämättä sosiaalisen vertailun näyttämö, jossa paikallisyhteisön hierarkia näkyi. Maaseudulla kansakoulun johtokunnassa istui paikkakunnan talollisia, joiden kanssa opettajankin oli tultava toimeen. Silti kansakoulu pyrki olemaan tasapuolinen. Aito syrjityksi tulemisen kokemus kertoi ilmeisesti siitä, miten lapsen omat vanhemmat ymmärsivät asemansa paikallisyhteisössä. Lapset tulkitsivat merkkejä asioista, joita vanhemmat ehkä tahattomasti ohjasivat heitä havaitsemaan. Tästä on viitteitä myös kaupunkitarinoissa. Valmistavassa koulussa Lahdessa opettaja valitsi naismuistelijan mielestä suosikkinsa omasta sosiaaliryhmästään.³⁶

Se, joka oli heikommassa asemassa ja koki joutuvansa nolatuksi tai nöyryytyksi, havaitsi herkästi luokkaeroja ja syrjintää. Lapset, joiden asema oli vakaa, saattoivat väittää, että minkäänlaisia luokkaeroja ei ollut. Toisaalta näyttää siltä, että mikä tahansa yhteiskunnallisen rajan (kieliraja, asuminen maalla tai kaupungissa tms.) saattoi kokea ”köyhyysrajaksi”, olennaista oli se miten raja tulkittiin ja millaisia tunteita siihen liittyi. Avainasemassa olivat lasten vanhemmat, joiden suhtautuminen vaikutti lasten käsityksiin.

Voiko köyhän lapsi päästä oppikouluun?

Vaikka vanhemmat arvostivat maaseudulla koulua ja opettajaa, pitempi koulunkäynti ei ollut heille mieleen. Luku- ja kirjoitustaito sekä jonkinlainen laskutaito olivat tarpeen, mutta kynnys oppikouluun pyrkimiseen oli korkea, vaikka kansakoulunopettaja kehotti sinne pyrkimään. Maaseudulla oli niukasti työtehtäviä, jotka olisivat vaatineet keskikoulua tai ylioppilastutkintoa.³⁷

Tutkituissa köyhyyskertomuksissa muistellaan paljon oppikoulua, yhteensä 55 muistelijaa mainitsee oppikoulun käymisen mahdollisuuden ja näistä 35 kävikin sellaista, osa keskikoulun, osa ylioppilaaksi

saakka. 18 muistelijaa ei päässyt eri syistä käymään oppikoulua. Lisäksi kaksi muistelijaa kävi kansakoulun ja täydensi myöhemmällä iällä opintojaan oppikoulussa. Muutamat muistelijat pohtivat oppikoulun ulkopuolelle jäämisen vaikutusta elämänkulkuunsa.

Tavallisimpana oppikouluun siirtymisen esteenä muistelijat pitivät köyhyyttä.³⁸ Vuonna 1934 syntynyt nainen kertoo käyneensä vuosina 1947–50 Suonenjoen keskikoulua, johon koulun rehtori kävi häntä houkuttelemassa. Isä kuitenkin esteli, kun veljen koulunkäynti ei ollut tuottanut tuloksia.³⁹ Kansakoulunopettajilla oli oppikouluun ohjaamisessa kodin asenteiden ohella avainasema. Vehkalahtelainen 1936 syntynyt nainen totesikin, että kansakoulunopettajan ansiota oli, että Metsäkylän isännät alkoivat panna lapsia oppikouluun.⁴⁰

Koulusta siirryttiin esimerkiksi Enossa tai Vuonisjärvellä usein suoraan työhön eikä oppikouluun menoa pidetty syrjäseudulla varsinkaan tytöille tarpeellisena. Kymmenvuotias vimpeliläinen poika joutui kolmikymmenluvun lopulla rakennustyömaalle, jonne isä oli hänelle sopinut työpaikan.⁴¹ Vuonna 1931 syntynyt naismuistelija kertoo toisaalta, että isän mielestä tyttöjen oli saatava koulutus, kun pojat perivät talon. Tämä avasi hänelle tien Hämeenlinnan tyttölyseon.⁴² Oppikoulun pääsykokeisiin meno saattoi perustua siihen, että lapsi sai puhutuksi äitinsä viemään hänet pääsykokeisiin.⁴³

Oppikouluun menon vastustamiseen vaikuttivat koulukustannusten lisäksi harva oppikouluverkko, joka pakotti asumaan koulukortteerissa. Rantasalmelainen mies pitää oppikouluun menon esteenä matkaa. Lähin oppikoulu oli Savonlinnassa 40 kilometrin päässä. Pitkä koulumatka kietoutui erityisesti oppikouluun pyrittäessä köyhyyteen.⁴⁴

Alahärmässä kansakoulua käynyt nainen muisteli päässeensä suorittamaan oppikoulun alaluokkia ja sitä teitä keskikouluun ja lukioon, vaikka kouluun ei ollutkaan varaa. Kouluttautumista helpotti, että kotona oli kannustava ilmapiiri ja kirjoja.⁴⁵ Ylitorniolla vanhemmat vastustelivat 1937 syntyneen naismuistelijan oppikouluun menoa, koska siihen ei ollut varaa. Kun paikkakunnalle perustettiin vuonna 1949 yksityinen keskikoulu, hän kuitenkin pääsi sinne, vaikka koulumatkaa tuli päivässä yhteensä 30 kilometriä.⁴⁶ Jos oppikoulu oli hyvämai-

neinen, se korvasi opiskelun kalleutta.⁴⁷ Jos paikkakunnalla ei ollut oppikoulua eikä perheellä varaa kortteeriopiskeluun, jatko-opinnot jäivät. Kansakoulun jatkokurssikin saattoi syrjäseudulla helposti jäädä kesken.⁴⁸

1920 -luvulla koulua käynyt siirtyi usein suoraan työelämään seuraavalla vuosikymmenellä tai viimeistään 1940 -luvulla. Lähiympäristön tarjoamat mallit ruokkivat opinhalua. Esteitä opiskelemiselle oli useita, ellei perhe ollut koulutusmyönteinen, asunut kaupungissa eikä lapsi ollut tavanomaista lahjakkaampi.

Ylimääräistä koulunkäyntiä pidettiin tarpeettomana erityisesti Itä- ja Pohjois-Suomen maatalousalueilla, jotka olivat vanhastaan osa Suomen köyhyyden maantiedettä. Tilanne muuttui vasta toisen maailmansodan jälkeen kunnallisten keskikoulujen ja oppikouluverkon tihentymisen mukana. Lopullisen muutoksen toi koulujärjestelmän uudistaminen. Muutosta muistelevat opettajat pitävät peruskoulun uudistusta merkittävänä, koska se avasi opintomahdollisuudet varattomille ja erityisesti syrjäseutujen lapsille.⁴⁹ Oppikoulun käyminen tai sen ulkopuolelle jääminen näyttävät olleen keskeinen yhteiskunnallinen raja, johon liittyi syviä tunteita. Oppikoulussa opettajat saattoivat suhtautua vähätellen ei-akateemisiin vanhempiin.⁵⁰

Köyhyyden kokemukset säilyvät sodista rauhan vuosiin

Sota-aikana köyhyyskertomukset jatkuvat ja ruoan merkitys korostuu sitä mukaa kun pitkittynyt sota toi elintarvike- ja tavarapulan. Tavarapulaan ja avustuksiin liittyviä muistoja on 18:ssa köyhyyttä käsitelleessä kertomuksessa. Keskinäinen vertailu lisääntyi. Naismuistelija kertoo sisarensa käärineen kiven eväspaperiin ja rapistelleen sitä ruokatunnilla, jotta muut eivät ihmettelisi olematonta lounasta.⁵¹ Yksi muistelija kertoo kansanhuollosta saaduista kengistä ja paheksuu toista, jolle nämä eivät kelvanneet. Paperinarusta tehdyt kengät saattoivat hajota ensimmäisellä käyttökerralla.⁵²

Jatkosodan aikana Ruotsista ja Tanskasta ja sotien jälkeen Sveitsistä, Yhdysvaltojen suomalaisjärjestöiltä sekä YK:lta saadut avustukset herättivät suuren määrän odotuksia, mutta tuottivat pettymyksiä.

Amerikkalaista ruoka- ja vaateapua muistellaan osittain varsin kriittisesti.⁵³ Tuotteita pidettiin paikallisiin oloihin sopimattomia, minkä takia niitä käytettiin muihin tarkoituksiin. Esimerkiksi hammastahnaa tai -pulveria lapset söivät makean nälkään. Amerikkalainen tomaattikeitto tuntui erikoiselta. Terveysveli tai maissijauhovelli oli Kokemäen Rajaojan koulun aliravittujen lasten mielestä syömäkelvotonta.⁵⁴ Amerikasta saatu purukumi taas tuntui ihmeeltä.⁵⁵

Sota hämmensi yhteiskunnan sosiaaliset suhteet, kun tappioksi kääntynyt jatkosota johti väestön evakuoimiseen sotatoimialueilta ja välirauhansopimuksen perusteella Neuvostoliitolle luovutettavilta alueilta. Aikuisten huolet tuntuivat lasten kokemuksissa vierauden ja osattomuuden tunteina. Evakkojen elämää pahensivat jatkuvat muutot. Yksi muistelija kirjoittaakin, että vuodet 1944–1945 olivat pahimmat.⁵⁶ Sodan jaloista Ruotsiin joutuneiden lasten muistoja on niukasti.

Vaikka puute ei kohdellut ihmisiä tasa-arvoisesti, se sai ihmiset kokemaan puutteen läheisyyden. Sota demokratisoi puutteen. Muistelijoiden pulan ja nälän kokemukset ovat syvimmillään juuri sodan loppuvaiheessa tai heti sodan jälkeisinä vuosina. Kun sota päättyi, virisi odotuksia siitä, että kohta ruokaa ja kulutustavaroita on saatavissa. Kuitenkin sodan loppuessa 1944 kansakoulunsa aloittanut nainen kirjoittaa sovinnollisesti: ”Vaikka kouluvuotia varjostivat puutteen vuodet, ovat ne ohjanneet ahkeruuteen, olemaan säästäväinen ja huolellinen. Kouluvuodet kannustivat olemaan kiitollinen kaikesta hyvästä, mitä on osakseen saanut.”⁵⁷

Sodan loppuminen ei johtanut olojen kohenemiseen, vaan pitkät koulumatkat, koulukortteerit, aineellinen puute ja oppikouluun pääsemisen vaikeus jatkuivat vielä senkin jälkeen, kun oli tavoitettu sotaa edeltäneen ajan kulutustaso. Maaseudulla voitiin 1940-luvun lopulla ja 1950-luvun alkupuolella käydä koulua vielä petromaxin tai kaasulampun valossa vailla sähköä, kuten Enonkoskella tai Juuassa tehtiin. Kestilässä käytettiin rihvelitauluja.⁵⁸

Esimerkiksi vuonna 1950 syntynyt mies muistelee koulunkäyntiä Lapinlahden Alilammen supistetussa kansakoulussa 1957–1961, jossa opiskeltiin maalaistalon suuressa pirtissä. Pyrkiminen Lapinlahden yhteiskouluun oli kaatua rahojen puutteeseen. Nuorempi veli ja sisar

eivät menneet oppikouluun, kun siihen ei ollut rahaa. Suomussalmen tapaisella syrjäseudulla tyttöjen kouluttamista pidettiin edelleen turhana, kun ”akaksi kelpaa kouluja käymätönkin”.⁵⁹ 1940 -luvulta loppupuolelta 1960 -luvulle alkunsa saaneiden lasten vanhemmat olivat syntyneet yleensä 1920- ja 1930 -luvuilla. Jos heidän juurensa olivat maaseudun köyhillä alueilla, he välittivät helposti lapsilleen oman kokemuksensa köyhyydestä, jota sota-aika oli syventänyt.

Evakkokertomuksissa on osattomuuden tunnetta, joka siirtyi evakojen jälkeläisten kokemukseksi.⁶⁰ Luovutetuilta alueilta siirretyn väestön oli pakko raivata itselleen paikka yhteiskunnan muutosten keskellä ja etsiä uusia ammatteihin, toisin kuin niiden, jotka jäivät syrjäseuduille. Syrjäseuduilla entinen meno jatkui. Muuttamaan kannustavia seikkoja oli vähänlaisesti ennen 1960- ja 1970 -lukujen suurta muuttoa, mutta tämän jälkeen maaseudun tyhjenemien tapahtui nopeasti.⁶¹

Köyhyyden kokemukset terävöityvät, jos muistelijan perhettä kosketti vakava kriisi, isän kaatuminen rintamalla, äidin tai jonkun muun perheenjäsenen kuolema, jommankumman vanhemman uusi avioliitto tai esimerkiksi toiselle paikkakunnalle muuttaminen. Aina ei ole kyse aineellisesta puutteesta, vaan elämänmuutoksesta, jonka haltuun ottaminen vaati voimia ja aiheutti osattomuuden tunteita.⁶² Otanmäen kaivosyhteisön tapaisissa nopeasti syntyneissä teollisuusyhdyskunnissa, jossa koulua käytiin tilapäisoloissa, saattoi syntyä sellainen vaikutelma, että köyhiä ja rikkaita ei ollut.⁶³

Vanhat asenteet törmäävät kulutusyhteiskuntaan

1950- ja 1960 -luvun koulumuistoissa on kolme seikkaa, jotka näyttävät vaikuttavan niiden sisältöön: aineellisen pulan hellittäminen, nuorisokulttuurin leviäminen, viihdemusiikin, äänilevyjen ja elokuvan kulutuksen kasvu ja viimeisenä, mutta kaikkein suurimpana televisiolähetysten alkaminen, joka välitti katselualueelleen urbaania elämäntapaa ja kulutuskulttuuria. Köyhän maaseudun ja kaupungin ero oli edelleen tuntuva.

Lumijoen kansakoululla 1939–46 opettaja tuomitsi vielä ehdottomalla auktoriteetilla tytön syntisen permanentin ja rihkamasor-

mukset.⁶⁴ Kuopion yhteiskoulussa vuosina 1942–1950 koulua käynyt nainen muisteli muutosten tulleen, kun sodan jälkeen alkoi saada neuvostoliittolaista suklaata ja muutakin tavaraa. Tyttöjen hankintoihin alkoivat kuulua kureliivit.⁶⁵ Vuosina 1943–49 Puolimatkan koululla Hyvinkäällä verkatehtaan johtajan tyttären polkupyörä herätti huomiota.⁶⁶ Tyttölyseota vuosina 1942–53 käynyt nainen muisteli jo, että kouluaikana yhdellä tytöllä luokalla oli nailonsukat.⁶⁷

Kun Paltamon Mieslahden koulua 1948–1956 käynyt tyttö olisi halunnut farkut, hän ei niitä saanut, koska rahaa piti säästää pahan päivän varalle.⁶⁸ Teräsrautelan kansakoulusta Turun seudulla 1959–1960 koulua käynyttä tyttöä vaatteet ja sukset hävettivät. Vuonna 1948 syntynyt nainen, joka muutti maalta Helsinkiin ja aloitti koulunsa 1955 Lauttasaassa, häpesi maalaismaisia, kotikutoisia vaatteitaan.⁶⁹

Suhtautuminen kouluttamiseenkin muuttui 1950 -luvulla, vaikka entiset ongelmat jatkuivat. Vuonna 1938 syntynyt nainen muistelee äidin kannustaneen opintielle. Hän pyrki vuonna 1951 tädin yllytyksestä Orimattilan keskikouluun.⁷⁰ Ylioppilaaksi vuonna 1958 valmistunut nainen muistelee, että äiti, joka ei saanut käydä koulua, päätti kouluttaa lapsensa⁷¹ Opettajana toiminut pohtii syrjäseutujen lasten koulutietä: kuinka monta Pentti Haanpään tasoista oppilasta jäi oppikoulun ulkopuolelle, kun harva syrjäseudun lapsi pääsi oppikouluun.⁷²

Köyhyyden painottaminen sai kuitenkin Helsingissäkin kelvata perusteeksi. Vuonna 1946 syntynyt munkkiniemelmäistytön muistelee, että vanhemmat estelivät oppikouluun pyrkimistä, koska koulu maksoi ja kouluun olisi joutunut kulkemaan.⁷³ Vilppulan yhteiskoulua vuosina 1952–1957 käynyt kertoja toteaa, että isät olivat ”sodankäyneitä, karskeja, omin ongelmien kanssa kovilla olevia miehiä”. Lasten oli otettava sosiaalinen vastuu kuten aikaisemminkin köyhissä perheissä eikä jatkaa oppikoulussa ainakaan keskikoulua pitemmälle.⁷⁴ Paltamon Mieslahden koulua käynyt tyttö olisi halunnut oppikouluun, mutta vanhemmat eivät uskaltaneet ottaa velkaa, vaikka arvostivat koulua. Päiväkirjassaan tyttö kirjoitti 3.9.1954: ”Olen köyhä. Tahtoisin lähteä kouluun ja valmistua kirjatieteen kandidaatiksi tai lääkäriksi tai ehkä opettajaksi. Vanhempani ovat köyhiä, he eivät voi lähettää minua oppikouluun.”⁷⁵

Mikä köyhyyskertomuksissa muuttui?

1920- ja 1930 -lukujen köyhyysmuistelmat ovat syrjäseutujen köyhyyttä, jossa elettiin lähellä luontoistaloutta. Rahan puute teki koulutautumisen vaikeaksi. Tärkeätä oli päästä nopeasti leivän hankintaan, työhön. Koulu edusti muualta tullutta asiaa, joka toi pitkät koulumatkat, koulukortteerit ja asuntolat. Köyhyys oli turvattuun, jota lievensi eniten koulujen muu henkilökunta. Köyhyyden tunnusmerkkejä olivat vaatimattomat eväät, vaatteet ja kengät sekä joissain tapauksissa opettajan osoittama halveksunta.

Sodan ja ensimmäisten rauhan vuosien köyhyydelle on ominaista, että pulasta ja turvattomuudesta tuli yhteinen kokemus. Toisaalta sota mullisti sosiaalisia suhteita, siirsi ihmisiä paikkakunnilta toisille, aiheutti aineellisia ja henkisiä menetyksiä, mutta myös muutti kaupunkilaisten ja maalaisten suhteita ja ennen kaikkea naisten asemaa. Köyhyyden kokemus konkretisoituu tavarapulaan, kansanhuoltoon, paperipäälyksisiin kenkiin, jotka hajosivat ensimmäisessä sateessa, pulaan ruoasta ja rauhan tultua Amerikan pakettien herättämiin odotuksiin, jotka kääntyivät väistämättömän tuntuisiksi pettymyksiksi.

Elämän puitteet ovat vielä pitkään 1940 -luvulla ja 1950 -luvun alkupuolella varsinkin syrjäseutujen koululaisilla hyvin samanlaiset kuin aikaisemmin. Köyhyyskertomuksissakin on sama sävy. Köyhyyden tunnusmerkitkin ovat samat. Yhteinen piirre sotia edeltäneen ajan ja sotavuosien köyhyyskertomuksille on usein opettava henki: näin kovaa elämä on ollut, mutta kaikesta on selvitty. Elämä on nyt parempaa, kun vain nuori polvi ymmärtäisi mitä ponnisteluja tämä on vaatinut. Ehkä he eivät vastaavista haasteista itse selviäisi.

Vaikka nuorten ihmisten tarpeet ovat muistelujakson aikana aika samanlaisia, 1950- ja 1960 -lukujen mittaan muistelu saa uuden sävyn. Kun säännöstelystä luovuttiin ja ulkomaankauppa alkoi elpyä, tavaraa alkoi olla saatavissa. Kunnan antamat kengät olivat edelleen häpeän aihe, kouluruokakin oli tärkeä asia, mutta keskeinen sosiaalisen aseman mittari ei ollut enää eväsvoileipien koko, vaan Ajan Sävel, äänilevyjen kuunteleminen, elokuvissa käyminen, maitobaareissa istuminen ja farkkujen tai nailonien omistaminen.⁷⁶ Kulutuskulttuuri

saa tilaa vain seitsemässä köyhyyskertomuksessa, mutta tämän heikon signaalin havaittavat jäljet löytyvät helposti koko koulumuistokeruun aineistoa selaamalla.

Koulua käyvistä suurista ikäluokista tuli bruttokansantuotteen kasvaessa ja elintason kohotessa kuluttajia, vaikka yksilölliset ja alueelliset erot olivat edelleen suuria. Alueellisia eroja tasoittivat keskeiset yhteiskunnan muutokset, linja-autoliikenteen nopea kasvu, yleisradion ohjelmatarjonta ja televisiolähetysten alkaminen, joka avasi olohuoneista ikkunan kulutusmaailmaan ja samalla urbaaniin elämäntapaan. Kaupunkimainen elämäntapa alkoi levitä maaseudulle. 1960-luvulla nuorista tuli hyödykkeiden markkinoinnin kohde.⁷⁷ Nuorista kasvatettiin kuluttajia myös peruskoulun opetussuunnitelman avulla. Koulun asema muuttui, kun maaseudulle syntyi laaja oppikouluverkko ja kun lopulta koulujärjestelmä uudistettiin.⁷⁸

Kärjistäen voi todeta, että nuorten ympärillä oleva hyödykemaailma muuttui. Samalla sosiaalisen vertailun painopiste siirtyi. Kun alkuvuosina arvioitiin, oliko luokkatoverilla vaatteita ja ruokaa, nyt arvioitiin millaisia kulutustavaroita hän käytti. 1950- ja 1960-lukujen lasten ja nuorten vanhemmat ja opettajat muistuttivat köyhyydestä ja vaatimattomista tavoista. Tämä johti ajan mittaan sotien ja puutteen kokeneet vanhemmat ja nuoret kuluttajat vastakkaisiin leireihin.⁷⁹

Muuttuneissa oloissa köyhyyskertomuksetkin saavat uuden sävyn. Köyhyydestä tulee rajoite, joka estää kuluttamisen ja vaikeuttaa mieluisien valintojen tekemistä. Aikuisten näkökulmasta nuorten kokemusmaailma poikkeaa ratkaisevasti 1900-luvun alkupuolella syntyneiden maailmasta, jossa köyhyydelle ei ollut vaihtoehtoja. Nuorten köyhyys on harvemmin enää nälkää, useammin se on kokemus osattomuudesta tai syrjäytymisestä.

Kenen köyhyyskokemuksista muistelijat kirjoittavat?

Köyhyyskokemukset näyttävät syntyvän monista aineksista, joista mikään ei ole kokemuksen ainoa aiheuttaja. Oppikouluun pyrkiminen muodostaa tutkitussa aineistossa merkittävimmän köyhyyden kokemuksia luovan raja-aidan. Kun köyhyyskokemukset ovat yleisiä ja arki

tavanomaista, köyhyydestä ei tule Karl Mannheimin tarkoittamaa sukupolvikokemusta, joka sota-ajan muistojen tai evakkokokemusten tavoin jäsentäsi suuremman ihmisjoukon myöhempää toimintaa. Sukupolvikokemuksen on suuren yhteiskunnallisen muutoksen tavoin erotuttava taustastaan.

Ilmeisesti sosiaalinen vertailu rakentaa välittömiä köyhyyskokemuksia. Merkitykset syntyvän siitä, miten muistelija on vertailun kokenut ja mihin hän kokemuksensa liittää. Samanlaisista tapahtumista ei synny kuitenkaan kokemuksia kaikille. Toisaalta kaikista kokemuksia ei edes kyetä kertomaan. Vanhempien ja opettajien käsitykset muokkaavan kokemuksia koskevia tulkintoja, jotka näyttävät siirtävän muistelijoiden omiksi käsityksiksi ilman että niitä todennetaan tai kyseenalaistetaan, saati tulkitaan uudelleen. Ajatus, että herätti kateutta, kun köyhemmän perheen lapsi menestyi paremmin kuin talollisten, edustaa tällaista tulkintaa.⁸⁰

Köyhyyskokemuksia sisältävissä muistelmateoksissa on samoja köyhyyskertomuksen aineksia kuin muistitietokeräyksessä. Niissä on myös sitkeää ponnistelua, joka vie lopulta voittoon. Muistelmat saavat pohtimaan, ovatko osa niiden köyhyyskertomuksista universaaleja sankaritarinoita, jotka tarjoavat mallin, miten voitetusta köyhyydestä pitäisi kirjoittaa. Tarinoiden tukintakehikkoon on helppo sijoittaa omia muistoja, olivatpa ne sisällöltään millaisia tahansa. Muistitietokeräyksessä menestystarinoita on vähemmän.⁸¹

J. P. Roosin hahmottelemat sukupolvet eivät erotu jyrkästi toisistaan.⁸² Koulumuistoaineistoon Roosin jaottelun soveltaminen ei täysin onnistu. Varsinkin maalaismuistelijoiden pulan kokemukset jatkuvat 1950 -luvulle saakka. Sitä seuraa kuvauksia 1960 -luvun hyvinvoinnin ja kulutuksen kasvusta. Muisteluaineisto osoittaa, että Suomi modernisoitui myöhään, mutta nopeasti ja epätasaisesti. Koko aineistossa maaseutu ja kaupunki ovat erilaisia, mutta myös Etelä-Suomi on erillainen verrattuna Itä- ja Pohjois-Suomen hitaasti muuttuviin syrjäseutuihin. Roosin sukupolvijaottelu ei tee oikeutta näille eroille.⁸²

Koululaismuistelmat kertovat elämänvaiheesta, jossa aikuisuuteen kasvaminen on vielä kesken. Muistelijat eivät kirjoita omaelämäkerta, vaikka joukossa on kehityskertomuksiakin. Tältä osin koulu-

muistoaineisto on erilainen kuin Roosin omaelämäkerroista koostuva aineisto. Kouluaikaansa muistelevat suodattavat muistonsa kirjoittamisaikansa nykyhetken läpi, arvioivat menneisyyttä ja sen aikana tekemiään ratkaisuja. Näissä kokemuksissa on läsnä oma lapsuuden ja nuoruuden kokemus, mutta niissä on myös muuta. Useimmissa tapauksissa muistelija suhteuttaa kokemuksensa omien vanhempien antamaan tulkintakehikkoon. Köyhyysmuistelmissa on kolme tasoa:

1. Muistelijan aito kokemus ja sen koettu merkitys
2. Omilta vanhemmilta ja muilta aikuisilta omaksuttu tulkinta
3. Myöhempi arvio omista kokemuksista ja lapsuuden ajan aikuisten tulkinnoista

Omien vanhempien ja muiden lähiaikuisten tulkintojen merkitys kouluajan muistelun tulkitsemisessä oman sosiaalisen aseman tunnistamisessa on ilmeinen. Tällainen sukupolven ylittävä kokemus ansaitsee kasvatusta ja koulutusta käsittelevässä tutkimuksessa aikaisempaa enemmän huomiota osakseen. Sen tutkiminen voi auttaa ymmärtämään koulukokemusten ajallista jatkuvuutta ja muutosten sukupolvet ylittävää hitautta.

Viitteet

Minun koulumuistoni -keräys on Kansanrunousarkistossa (KRA), joten arkiston nimeä ei viitteissä toisteta. Kokoelman nimi, diaarinumero, muistelijan sukupuoli ja syntymävuosi ilmoitetaan.

- ¹ Esimerkkejä erilaisista lähestymistavoista koulunkäynnin ja köyhyyden kokemiseen: Rinne, R. – Kivirauma, J. 2003, 7–9; Tuomaala, S. 2004, 34–37 ja 2011, 352–369; Stark, E. 2011, 64.
- ² Köyhyydeksi luokitellaan tässä maininnat, joissa puhutaan köyhyydestä tai puutteesta riippumatta siitä, onko kyse muistelijan omasta köyhyydestä. Eija Stark käyttää siitä ilmausta ”köyhyysspuhe”. Hänen tutkimuskohteenaan on absoluuttisen köyhyyden kuvauksista ja sananlaskuista pelkistyvä ja kulttuurisissa teemoissa ilmenevä kulttuurinen tieto köyhyydestä. Tässä artikkelissa köyhyyden kuvauksiksi hyväksytään valikoimattomampia muistelutekstejä, joita pidetään muistelijoiden tulkintoina, mutta ei välttämättä tietona. Stark, E. 2011, 15–16, 33 ja 61–81.
- ³ Mannheim, K. 1952, 304–309.

- ⁴ Esim. Kauppila, J. 2002, 3–4. Kokemuskertomuksista: Tuomaala, S. 2004, 34–42. Monelle tutkijalle tuntuu riittävän pelkkä olettamus, että sukupolvi-kokemus on olemassa, kun ihmiset ovat eläneet läpi samantapaisia vaiheita, vaikka kokemus edellyttää yhteyttä yksilön kokemusmaailmaan. Kollektiivinen muistikin on palautettavissa toimivien subjektien tietoisiksi tai tiedostamattomiksi sopimuksiksi. Yleensä ei ole näyttöä siitä, että sukupolvikokemus olisi aito yksilön kokemus. Se voi olla ryhmän jäsenenä omaksuttua kokemuskulttuuria.
- ⁵ Roos, J.P.1987, 45–47 ja 1988, 20–40.
- ⁶ J.P. Roosin tarkastelujen kohteena ovat omaelämäkerrat, joissa kirjoittajien identifioituminen sukupolveen on voinut ohjata oman kouluajan muistojen tulkitsemista. Oman elämäntarinan rakentaminen on aina muokattua muistelemista ja Roosin tapauksessa vielä toimitettua muokattua muistelemista. Kaikissa käyttötavoissaan sukupolven käsite on epämääräinen. J.P. Roosin sukupolviteoriaa on käytetty koulutus- ja mediasukupolvien muodostamiseen.
- ⁷ Roos, J.P. 1987, 51–59. Sukupolvien ajalliset rajat ovat aina tutkijoiden sopimuksia. Rooskin on esittänyt niistä erilaisia tulkintoja. Roos, J.P. 1987, 42–45; vrt. Kauppila, J. 2002; Tilastokeskus 2002.
- ⁸ KOULU 1910 nainen s. 1921; 2224 nainen s. 1931; 530 nainen s. 1937; 2337–2339 mies s. 1939; 2279–2282 nainen s. 1948.
- ⁹ KOULU 1135 mies s. 1937.
- ¹⁰ KOULU 339–340 mies s. 1927; 2157 mies s. 1927; 788–789 nainen s. 1941; 2914 mies s. 1945; ¹¹ KOULU 1021–1023 mies s. 1928; 2754 mies s. 1938.
- ¹² KOULU1714–1715 mies s. 1923; 2451 mies s. 1930; 1918 nainen s. 1934.
- ¹³ KOULU 2225–2226 nainen s. 1931.
- ¹⁴ KOULU 2161 mies s. 1939.
- ¹⁵ KOULU 1391 nainen s. 1931. Lukuvuosina 1920–21 ja 1930–31 yli kolmen kilometrin koulumatkoja oli alle kolmanneksella kansakoulun oppilaista. Halila, A. 1950, 30–33. Lukuvuosina 1918–19 ja 1929–30 noin 70 % oppikoululaisista pystyi käymään koulua kotipaikkakunnallaan. Yli sadan kilometrin päässä kotoaan kävi koulua vajaat 4–5 % oppikoululaisista. Kiuasmaa, K. 1982, 232–235 ja 240–242.
- ¹⁶ Esim. Saarijärvellä postiautoliikenne ja talviauraus alkoivat vuonna 1929. Haavio, H. 1968, 162–163. Petsamo oli 1930 -luvulla talvisaikaan usein liikennemotissa. Tervonen, A. 1999, 317. Etelässäkin liikenneyhteydet olivat parhaat vain valtateiden suunnassa. Ajo, R. 1944, 73.
- ¹⁷ Esim. KOULU 1587 nainen s. 1937. Ryttylässä rautatien varressa asunut tyttö turvautui koulukortteeriin käydessään tyttölyseota 10 km päässä Riihimäellä. Julkisen liikenteen aikataulut eivät aina sopineet koulupäivän rytmiin.
- ¹⁸ KOULU 1937 mies s. 1930; 701–733 mies s. 1929; 1784 nainen 1934; 2279–2282 nainen 1948. Vrt. Tuomaala, S. 2006, passim. Stark, E. 2011, 372.
- ¹⁹ KOULU 2158 mies s. 1927; 2139 mies s. 1929; 2763 mies s. 1930.
- ²⁰ KOULU 1520 nainen s. 1928; 2284–2285 nainen s. 1955.
- ²¹ KOULU 2237 nainen s. 1931; 1559–1563 nainen s. 1950.

- ²² KOULU 3020–3024 nainen s. 1932; 1877 nainen s. 1943; 2776 nainen 1946; 2453 nainen s. 1949.
- ²³ KOULU 1579–1582 nainen s. 1950.
- ²⁴ Hyyrö, T. 2008, 126, 137 ja 148. Asuntolanhoitaja oli käytännössä oppilaiden sijaisäiti. Työtään muistellut keittäjä sanoi pitäneensä työstään, koska sai olla ”äitinä” sekä opettajille että oppilaille. KOULU 1320 nainen s. arviolta 1952.
- ²⁵ KOULU 2438–2440 nainen s. 1927; 535 nainen s. 1935; 2479–2482 nainen s. 1935; 1167 nainen s. 1936; 1221–1223 mies s. 1936; 1141 mies s. 1937; 2204 nainen s. 1937; 2456 nainen s. 1937; 465–466 mies s. 1942; 1862 nainen s. 1943; 71–73 nainen s. 1944; 783–784 nainen s. 1946; 1267–1268 nainen s. 1947.
- ²⁶ KOULU 2306 mies s. 1928; 2448 mies s. 1930; 2613–2614 nainen s. 1941; 2454 nainen s. 1949.²⁷ KOULU 352 ja 364 mies s. 1927.
- ²⁸ KOULU 1635–1641 nainen s. 1927.
- ²⁹ KOULU 2739 mies s. 1921.
- ³⁰ KOULU 2324 nainen s. 1925; 325–326 nainen s. 1936; 2920–2921 mies s. 1945; 461–464 mies s. 1948.
- ³¹ KOULU 1187 mies s. 1938.
- ³² KOULU 519 nainen s. 1921; 2444–2446 nainen s. 1926; 2348–2350 mies s. 1937; 2515–2520 mies s. 1942.
- ³³ KOULU 2762 mies s. 1930; 2267 mies s. 1934.
- ³⁴ KOULU 2757–2758 nainen s.a.
- ³⁵ KOULU 2339 mies s. 1939.
- ³⁶ KOULU 2314 nainen s. 1936.
- ³⁷ Epäsuorasti tämä on pääteltävissä maalaisnuorison muuttoliikkeestä asutuskeskuksiin. Viljelijöiden lapsista vain 23 % päätyi viljelijöiksi, muut pääasiassa asutuskeskusten toimihenkilö- ja työntekijäammatteihin. Haapala, P. 2004, 244–253. Rautakilpi, S. 2003, 212–218.
- ³⁸ KOULU 1722 mies s. 1923; 451 mies s. 1928; 328 nainen s. 1936.
- ³⁹ KOULU 1919 nainen s. 1934.
- ⁴⁰ KOULU 3044 nainen s. 1936.
- ⁴¹ KOULU 1181 nainen s. 1920; 1910 nainen s. 1921; 448–450 mies s. 1928.
- ⁴² KOULU 2225 nainen s. 1931.
- ⁴³ KOULU 1679 nainen s. 1932; 1141 mies s. 1937.
- ⁴⁴ KOULU 2678–2679 mies s. 1927; 1198 nainen s. 1943.
- ⁴⁵ KOULU 1246–1247 nainen s. 1930.
- ⁴⁶ KOULU 1511–1512 nainen s. 1937.
- ⁴⁷ KOULU 1299 nainen s. 1930.
- ⁴⁸ KOULU 507 ja 509 mies s. 1932.
- ⁴⁹ KOULU 1564–1569 nainen s. 1938; 2406 nainen 1939; 2160–2165 mies 1939.
- ⁵⁰ KOULU 2392 nainen s. 1937.
- ⁵¹ KOULU 2380 nainen s. 1935. Vrt. Vapaavalta, P. 2012, 200.
- ⁵² KOULU 536 nainen s. 1935; 2705 nainen s. 1936.
- ⁵³ KOULU 422–428 nainen s. 1933; 1801–1803 nainen s. 1938; 2210 nainen s. 1938; 1928 nainen s. 1941; 2494 nainen s. 1939. Apua koordinoivat vuosina

- 1939–1940 Vapaan Huollon toimikunnat ja 1941–1952 Suomen Huolto ry. Se muistetaan usein vain Amerikan apuna.
- 54 KOULU 328 nainen s. 1936; 2318 nainen s. 1936; 1274–1277 nainen s. 1934; 2165 mies s. 1939.
- 55 KOULU 2210 nainen s. 1938.
- 56 KOULU 1337 nainen s. 1934.
- 57 KOULU 531 nainen s. 1937.
- 58 KOULU 673–674 mies s. 1941; 1282 nainen s. 1944; 1838–1839 nainen s. 1942; 2382–2383 nainen s. 1941. Sopivissa oloissa köyhyyden tuntomerkit ilmenivät myöhemminkin. Vrt. Anhava, H. 2006, 157
- 59 KOULU 1170–1174 mies s. 1950; 2496 nainen s. 1939.
- 60 Kuisma, H. 2005, 159–161; Lang, T. 2005, 152–153.
- 61 Vihinen, H. 2004, 404–407. Köyhyydenkuvauksia on erityisesti Itä- ja Pohjois-Suomen alueilta, joita Pekka Haatanen piti 1900-luvun puolivälin vähiten modernisoituneina maalaisköyhälistöalueina. Haatanen, P. 1968, 256–274 ja 284–288.
- 62 KOULU 78–85 nainen s.a; 505 mies 1982; 234–237 nainen 1952.
- 63 KOULU 2275 nainen s. 1945. Vaikutelma saattaa johtua siitä, että muistelija oma asema oli vakaa.
- 64 KOULU 2953–2954 nainen s. 1932.
- 65 KOULU 1687–1690 nainen s. 1932.
- 66 KOULU 328 nainen s. 1936.
- 67 KOULU 2226 nainen s. 1931.
- 68 KOULU 2608–2609 nainen s. 1941.
- 69 KOULU 1157–1158 nainen s. 1952; 1632–1634, nainen s. 1948.
- 70 KOULU 1955 mies s. 1938.
- 71 KOULU 2029 nainen s. 1938.
- 72 KOULU 2161 mies s. 1939.
- 73 KOULU 438 nainen s. 1946.
- 74 KOULU 2384–2385 nainen s. 1941.
- 75 KOULU 2612 nainen s. 1941.
- 76 KOULU 1887 nainen s. 1943; 2674–2675 mies s. 1944 (Toivonen, T. 2012, Varovainen kapinallinen, 145–149); 2031 ja 2034–2035 nainen s. 1938; 1691–1692 nainen s. 1932; 2262–2263 nainen s. 1939. Herätteitä vertailuun saattoi antaa Ruotsiin, ”läntiseen ihmemaahan”, tehty matka. KOULU 1035–1036, mies s. 1928.
- 77 Heinonen, V. 2003, 456–462; Koivunen, A. 2003, 394–398; Mäenpää, P. 2003a, 288–298 ja 311–315 ja 2003b, 508; Poikolainen, J. 2014, 151–164, 169–173; Wilska, T.-A. 2004, 244–248.
- 78 Ahonen, S. 2012, 147–149; Arola, P. 2008, 43.
- 79 Häkkinen A. 2014, 38–40. Häkkinen tulkitsee siteeraamiaan vuonna 1954 syntyneen muistelijan tulevaisuuden toiveita irrottautumiseksi köyhyydestä. Tämän artikkelin näkökulmasta toiveita voi pitää myös suuntautumisena kulutuskulttuurin houkutuksiin. Wilska, T.-A. 2004, 247–248. Kehitys on jatkunut myöhemmin samaan suuntaan, vrt. esim. Grönholm, P. – Lämsä, H. 2015.

⁸⁰ KOULU 2371–2373 nainen s. 1948.

⁸¹ Kuisma, R. 1994, 19–107; Paananen, M. 1997, 244 ja 257; Kemppinen, K. 2000, 42–58; Ylä-Outinen, U. 2004, 15–25. Kristillisuus ja köyhyys ovat olleet Suomessa suuren kansallisen kertomuksen ja sen sankaritarinoiden rakennusaineita. Stark, E. 2011, 67–70.

⁸² Roos, J.P. 1987, 53–59.

Lähteet ja kirjallisuus

Painamattomat lähteet

Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (SKS), Kansanrunousarkisto (KRA), Helsinki

Minun koulumuistoni -keruun aineisto KOULU 1.1.–31.12.2013

Painetut lähteet

Anhava, Helena 2006. Toimita talosi. Muistijälkiä. Helsinki: Otava.

Grönholm, Pauliina – Lämsä, Heidi 2015. Kysely: Moni lapsi pitää perhettään köyhänä. Helsingin Sanomat 24.3.2015, A 15.

Haavio, Heikki 1968. Rehtorin muistelmat. Porvoo – Helsinki: WSOY.

Kemppinen, Kullervo 2000. Laamanni muistelee. Porvoo – Helsinki – Juva: WSOY.

Kuisma, Hanna 2005. Olenko pakolaisen lapsi?. Teoksessa: Kuorsalo, Anne – Saloranta, Iris (toim.), Evakkolapset. Helsinki: Ajatus Kirjat, 154–162.

Kuisma, Risto 1994. Tilinpäätös. Jyväskylä: Gummerus.

Lang, Tarja 2005. Pilkattu tausta muuttui elämän pohjaksi. Teoksessa: Kuorsalo, Anne – Saloranta, Iris (toim.), Evakkolapset. Helsinki: Ajatus Kirjat, 144–153.

Paananen, Mauri 1997. Nuoruus sodan varjossa. Helsinki: Edita.

Tilastokeskus 2002. Vapaa-aikatutkimus. Luettu 12.8.2015. https://www.stat.fi/til/vpa/2002/vpa_2002_2007-11-16_luo_001.html

Vapaavalta, Pirkko 2012. Tilapäisesti poissaoleva. Muistikuvia lapsuuden ja nuoruuden ajoilta. Helsinki: Noderstedt: Books on Demand GmbH.

Ylä-Outinen, Urho 2004. Pieni polku kielentielle. Tampere: Pilot -kustannus OY

Kirjallisuus

Ahonen, Sirkka 2012. Yleissivistävä koulutus hyvinvointiyhteiskunnassa. Teoksessa: Kettunen, P. – Simola, H. (toim.), Tiedon ja osaamisen Suomi.

- Kasvatus ja koulutus Suomessa 1960 -luvulta 2000 -luvulle. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1266:3. Helsinki: SKS, 144–175.
- Ajo, Reino 1944. Tampereen liikennealue. Kansantaloudellisia tutkimuksia 13. Helsinki: Kansantaloudellinen yhdistys.
- Arola, Pauli 2008. Muuttuva yhteiskunta tarvitsee uuden koulun. Peruskoulun opetussuunnitelmakomitea 1970 ja yhteiskunnan muuttuminen. Teoksessa: Kauranne, J. (toim.), Koulutuksen aatteita, rakenteita ja toimijoita. Suomen Kouluhistoriallisen Seuran vuosikirja 2008. Koulu ja Menneisyys XLVI, Helsinki: SKHS, 29–53.
- Haapala, Pertti 2004. Väki vähenee – maatalousyhteiskunnan hidaskäviö 1950 – 2000. Teoksessa: Markkola, P. (toim.), Suomen maatalouden historia III. Suurten muutosten aika. Jälleenrakennuskaudesta EU- Suomeen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 914:3. Helsinki: SKS, 233–254.
- Haatanen, Pekka 1968. Suomen maalaisköyhälistö tutkimuksen ja kaunokirjallisuuden valossa. Porvoo – Helsinki: WSOY.
- Heinonen, Visa 2003. ”James päällä joka säällä” Suomalaisen nuorisomainonnan historia. Teoksessa: Aapola, S. – Kaarninen, M. (toim.), Nuoruuden vuosisata. Suomalaisen nuorison historia. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 909. Nuorisotutkimusverkoston ja Nuorisotutkimusseuran julkaisuja 32. Helsinki: SKS, 455–479.
- Hyvärinen, Tuula 2008. ”Vaana asuntolanhoitajaksi” – neljä vuosikymmentä asuntolahoitajakoulutusta maassamme. Teoksessa: Kauranne, J. (toim.), Koulutuksen aatteita, rakenteita ja toimijoita. Suomen Kouluhistoriallisen Seuran vuosikirja 2008. Koulu ja Menneisyys XLVI, Helsinki: SKHS, 124–150.
- Häkkinen, Antti 2014. ”Kun yhteiskunta tuli kylään”: nuorisosukupolvien erilaiset yhteiskuntakohtaamiset ja -kokemukset. Vehkalahti, K. – Suurpää, L. (toim.), Nuoruuden sukupolvet. Monitieteisiä näkökulmia nuoruuteen eilen ja tänään. Julkaisuja 152. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto ja Nuorisotutkimusseura, 32–56.
- Kauppila, Juha 2002. Sukupolvet, koulutus ja oppiminen. Tulkintoja koulutuksen merkityksestä elämänsäajan rakentajana. Joensuun yliopiston kasvatustieteellisiä julkaisuja 78. Joensuu: Joensuun yliopisto.
- Koivunen, Anu 2003. Ei me elokuvista arkea haettu – mutta televisiosta ehkä! Saarikangas, K. – Mäenpää, P. – Sarantola-Weiss, M. (toim.), Suomen kulttuurihistoria 4. Koti, kylä ja kaupunki. Helsinki: Tammi, 387–402.
- Mannheim Karl 1952. The Problem of Generations. In: Kescemeti, P. (ed.), Essays on the Sociology of Knowledge. London: Routledge & Kegan Paul, 276–322.

- Mäenpää, Pasi 2003a. Kansalaisesta kuluttajaksi. Saarikangas, K. – Mäenpää, P. – Sarantola-Weiss, M. (toim.), Suomen kulttuurihistoria 4. Koti, kylä ja kaupunki. Helsinki: Tammi, 286–315.
- Mäenpää, Pasi 2003b. Mediasta tietoverkkoihin. Saarikangas, K. – Mäenpää, P. – Sarantola-Weiss, M. (toim.), Suomen kulttuurihistoria 4. Koti, kylä ja kaupunki. Helsinki: Tammi, 508–510.
- Poikolainen, Janne 2014. Populaarimusiikki suomalaisnuorten arjessa 1950- ja 1960 -luvuilla. Teoksessa: Vehkalahti, K. – Suurpää, L. (toim.), Nuoruuden sukupolvet. Monitieteisiä näkökulmia nuoruuteen eilen ja tänään. Julkaisuja 152. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto ja Nuorisotutkimusseura, 150–177.
- Rautakilpi, Sirkku 2003. Kouluttamattomuus ja elämänkulku: Niukan koulutuksen vaikutus elämänkulkuun Suomessa vuosina 1900–2000 kouluttamattomien itsensä kuvaamana. Teoksessa: Rinne, R. – Kivirauma, J. (toim.), Koulutuksellista alaluokkaa etsimässä. Matala koulutus yhteiskunnallisen aseman määrittäjänä Suomessa 1800- ja 1900 -luvuilla. Kasvatusalan tutkimuksia 18. Turku: Suomen kasvatustieteellinen seura, 199–246.
- Rinne Risto – Kivirauma, Joel. (toim.) 2003. Koulutuksellista alaluokkaa etsimässä. Matala koulutus yhteiskunnallisen aseman määrittäjänä Suomessa 1800- ja 1900 -luvuilla. Kasvatusalan tutkimuksia 18. Turku: Suomen kasvatustieteellinen seura.
- Roos, J.P. 1987. Suomalainen elämä. Tutkimus tavallisten suomalaisten elämäkerroista. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 454. Helsinki: SKS.
- Roos, J.P. 1988. Elämäntavasta elämäkertaan. Jyväskylä: Tutkijaliitto.
- Stark, Eija 2011. Köyhyyden perintö. Tutkimus kulttuurisen tiedon sisällöistä ja jatkuvuuksista suomalaisissa elämäkerta- ja sananlaskuaineistoissa. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1320, Tiede. Helsinki: SKS.
- Tervonen, Antero 1999. Petsamon maantie ja sen liikenne. Teoksessa: Vahkola, J. ja Onnela, S. (toim.), Turjanmeren maa. Petsamon historia 1920–1944. Rovaniemi: Petsamo-Seura, 311–327.
- Tuomaala, Saara 2004. Työätekeivistä käsistä puhtaiksi ja kirjoittaviksi. Suomalaisen oppivelvollisuuskoulun ja maalaislasten kohtaaminen 1921–1939. Bibliotheca Historica 89. Helsinki: SKS.
- Tuomaala, Saara 2006. Kinoksia ja kivikkokankaita. Koulutie suomalaisen modernisaation kokemuksena ja metaforana. Teoksessa. Helsti, H. – Stark, L. – Tuomaala, S. (toim.) Modernisaatio ja kansan kokemus Suomessa 1860–1960. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1101. Helsinki: SKS, 241–276.

-
- Vihinen, Hilikka 2004. Maaseudun muutos. Teoksessa: Markkola, P. (toim.), Suomen maatalouden historia III. Suurten muutosten aika. Jälleenrakennuskaudesta EU- Suomeen, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimintuksia 914:3. Helsinki: SKS, 402–440.
- Wilska, Terhi-Anne 2004. Suuret ikäluokat ja kulutusyhteiskunnan nuortuminen. Teoksessa: Erola, J. –Wilska, T-A. (toim.), Yhteiskunnan moottori vai kivireki? Suuret ikäluokat ja 1960 -lukulaisuus. SoPhi 92. Jyväskylä: Minerva Kustannus Oy ja Jyväskylän yliopisto, 241–257.